

Emprova de metter sin pantun de e da

Autor(en): **Cahannes, Gion**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **30 (1943)**

PDF erstellt am: **30.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882165>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Emprova de metter sin pantun de e da

da Sur Gion Cahannes

Nossas preposiziuns «de e da», che corrispundan allas preposiziuns latinias «de, ex, ab», han dapi prest 2000 onns percurriu in svilup variu ed interessant en ils differents lungatgs neolatins. En special el lungatg talian, nua ch' il diever de «di e da» para aunc oz ded esser empau «alla buona». Pareglia las expressiuns: uscire di casa, uscire dalla casa, uscire da una società. E quei en in lungatg della perfecziun dil talian! Ton pli vulein nus buca far curvien, sch' il «de e da» dattan era tier nus empau de lignar. Nus sperein denton de saver metter els andantamein en reglas.

Nus statuim ils principis:

1) Duvrar «**da**» (dal, dalla, dals, dallas) mo en zacons cass claramain defini. En tuts ils auters cass duvrar «**de**» (dil, della, dils, dellas).

2) En ils davos decennis ei nies lungatg de scartira cun tutta raschun s'avischinaus grondamein alla pronunzia. Igl ei buca ton ditg ch' ins legeva aunc els cudischs ufficials: poder, nus clo-

mein, nus domondein, pleivon, figl, la bella terra etc. La tendenza de ton sco pusseivel s'accumadar alla pronunzia vala era per «de e da». Leu nua che la pronunzia ei nunstaba, sto la derivonza e l'isonza vegnir en agid.

3) La vart pratica de nosa questiun damonda de stabilir reglas aschi semplas e claras sco pusseivel. Denton lein nus buc emblidar: Il lungatg ei veta e sburfla veta incontin. E gia la venerabla lingua latina ha sper sias reglas era excepziuns dellas reglas e perfin excepziuns dellas excepziuns.

I La construcziun passiva

damonda **da**.

Exempels: La claustra de Mustér ei vegnida fundada da s. Sigisbert. Il vitg de Goldau ei vegnius cuvretgs dalla bova. Novellas da Gion Antoni Bühler (screttas da Gion Ant. Bühler). El ei staus in um stimau da tuts. Il taglialenna ei vegnius sturnius dad ina trav. Don Bosco fuva veneraus e carezaus da pign e grond.

Remarca

Il particip perfect — ch'el stetti persei ne ch'el seigi unius cun «esser» u «vegnir» — ha beinduras buc il senn dil passiv, mo plitost d' in adjectiv che damonda in object el genitiv, pia **de**.

Exempels: Els ein empleni de speronzas (pleins de speronzas). Els ein surpri della tema. Els ein tut surstai della cumparsa. Giezi ei vegnius surtratgs della lepra. Il crest ei surcarschius de plontunas (cun plontunas). La suprastonza ei componida de treis commembers (secompona de treis commembers). La meisa ei fatga de lenn ruver (ord lenn ruver). Il candelier ei culaus dil pli fin aur (ord il pli fin aur). Ils plantschius ein cuvretgs de custeivels teppis (cun custeivels teppis). La cruna avon finiastra ei dalla matta vegnida ornada de bialas flurs (cun bialas flurs).

Els sura exempels ei igl object per regla ina caussa. Nus vulein aunc cuntraponer las construcziuns: Muentaus dal Spert sogn entra Simeon el tempel. E: Muentaus de compassiun porta il bien Samaritan agid al sventirau.

Nus vesein: Cura ch'igl object ei ina persuna (activa), duvrein nus il ferm «da». Cura ch'igl object ei ina caussa (meins activa), duvrein nus pli bugen il lev «de».

En quei connex compareglia era ils exempels: La vacca ei vegnida sturnida dal tun. Il «tun» ei cheu fetg activs, pia de metter sin il medem scalem sco ina persuna activa. E: Il pastur ei vegnius sturnius vi della tema. La «tema» ei cheu meins activa e lu aunc empau retenida entras igl adverb «vi».

Regla per la scola: Nus duvrein «da» ella construcziun passiva.

II La construcziun reflexiva

damonda **de**.

Exempels: Il curtgin secuviera de flurs (cun flurs). Nus secircumdein de buns amitgs (cun buns amitgs). La suprastonza secompona de treis commembers (ord treis commembers).

Sche nus comparegliein ils exempels ella construcziun passiva cun quels ella construcziun reflexiva, sche vesein nus: Ella construcziun passiva ei l'entira forza d'acziun egl object (cun «da»), ed il subject ei zun passivs. Ella construcziun reflexiva va la forza d'acziun digl object per part u bunamein dil tut vi sil subject. Nus vulein cuntraponer las duas construcziuns: Il vitg de Goldau ei vegnius cuvretgs dalla bova. E: Il curtgin secuviera de flurs. — Compareglia era quei che nus vein detg sisura dil particip perfect, che damonda «de»: Il curtgin ei cuvretgs de flurs.

Auters exempels: Seretrer dil mund, seretrer de tuttas fatschentas. Seretener dil bargir. Sedifferenziar dils auters, sedistinguer de tuts ils scolars. Sedistanziar dils auters, sedistanziar de quei proceder. Sedesinteressar de quella politica. Sezavrar dils auters. Las cauras dil vitg su sezeivran de quellas dil vitg sut. Sesepparar de tutta cuminonza, sesclauder della societad. S'allontanar digl original. Ei setracta de caussas impurtontas.

Regla per la scola: Nus duvrein «de» ella construcziun reflexiva.

III Ils adverbials

1) **Ils adverbials dil liug** (nua? danunder?)
damondan **da**.

Exempels: Nus spetgein da questa vart dil flum. Vus meis da tschei maun si. Esser dapertut. Vegnir da surengiu, da sutensi. Nus vein nossa tegia dalla vart dretga digl ual. Zuppegiar da domisduas varts. Da Turitg a Cuera ei in pulit tschancun. Jeu vegnel da marcau. Mirar da barcun ora. S. Clau betta la meila da zuler en.

2) **Ils adverbials dil temps** (cu? dapi cu?)
damondan **da**.

Exempels: Nus essan arrivai da Pastgas. Da gliez temps havev' ins aunc neginas viasfier. Tuorna da clar e buca pér da stgira notg. Da di e da notg. Dal temps dils Romans fuva nossa Cuera buca gronda, mo ferma. Da di en di. Da Pastgas tocca Nadal. Dalla tgina alla fossa.

3) **Ils adverbials della moda e maniera** (co?)
damondan **da**.

Exempels: Ti has fatg quei da bugen, da bi da bugen. Ti stos plidar pli dad ault, pli da bass. Quei cheu va da rudien. El ha cantau da camifo. Nus essan marschai da gust, da prescha. El fa tut da sesez ano. Quei che vegn da rif, va da raf.

In excepziun fa la fuorma **dil**: Dil reminent, dil tut, dil tuttafatg, dil bi e dil bein, dil taliter. El ha cantau bein dil naucli.

4) **Ils adverbials dil motiv** (pertgei? de tgei?) damondan **de**.

Exempels: Murir della fom. Tremblar dil freid. Esser gobs della vegliadetgna. Esser staunchels dil viadi. Nus vivin de latg e pulenta. Tgi che viva della speronza, miera della pleronza.

Remarca

In diember d'adverbials cun **da** vegnan, sco insa, screts ensemen: Dapertut, damaneivel, dalunsch, dapresent, dasperas, daditg, datier, dapart, dapersei, daries, daco e dacum etc.

Plirs de quels adverbials damondan tenor lur senn in object, e quei in object el genitiv, pia **de**: Jeu stun damaneivel de Glion. El stat dalunsch dil vitg, dalunsch de tutta rueida, datier dil vitg. Nus vivin bugen dapersei dils auters.

Nus savein explicar quei aschia: Quels adverbials cuntegnan il «da» gia en sesez. Els damondan pia buc in secund «da», mo secuntentan cun «de». Per exempel, «dapersei» exprima la separaziun avunda per sesez. El vul pia mo aunc in «de» che suondi: Dapersei de nus, dapersei dils auters. — En general eis ei de saver: «Da» exprima adina la caussa in bien ton pli ferm che «de».

IV In diember de verbs

che espriman in «danunder, dapart» e seme-gliontas caussas, prendan tenor isonza «**da**».

Exempels: Jeu vegnel da Mustér. Descender dal cuolm. Nus havein retratg la rauba dals marcadonts de Cuera. Els ein turnai dalla scola. La caussa vegn dal Segner. Ils tschuts vegnan separai dallas nuorsas. Il Rein sparta la Svizzerà dalla Tiara tudestga.

Nus essan pertscharts, che nus savein ual en quest capetel trer mo empau a bunfin la lingia dil «de» e dil «da». Pertgei — Dieus sei ludaus — nies lungatg ei bia memia vivs e vitals, bia memia rehs en fuormas ed expressiuns, en versiuns e nianzas, ch'el seschass better senz' auter en il fitgui d'ina garmadia grammatica. E quei lein nus era tuttavia buc. Anzi, il **Cudisch de nies lungatg** — aschia numnein nus pli bugen la grammatica, che ha, sco tut sa, dau tier nus la «garmadia» — nus schein, il «Cudisch de nies lungatg» duei menar nus buca cun fest e bastun, mobein pegliond curteseivlamein pil maun, atras la biala cultira romontscha.

Denton quei bein: pegliond nus pil maun. Risguardond ton sco pusseivel la pronunzia, dein nus pia en quest grau las sequentas specialas

Directivas

1) Quels verbs, che espriman in «danunder, dapart» etc, ein beinduras uni cun ils adverbs: **vi, neu, si, giu, en, ora, naven** etc. En quei cass secuntentan els cun **de** (dil, dils, della, dellas).

Exempels: Ir vi della punt, vegnir neu della punt. El vegn neu dil Bostg. El vegn si dil Con, si dellas Pardialas. El vegn neuagiu dil Draus. La tiba resuna giu dils aults, giu dellas pradas, giu de nos aults, giu de nossas pradas. Ir giu dil tema. Far enzatgei giu dil fatg. Las nuorsas ein vegnidas en de sia purteglia gronda, mo ein turnadas ad ir ora de nossa geina pintga. Pasch e legria van ora ded el. Naven dil Lucmagn tras la val a sparuns. Naven dil Crap Alma entoc il Bernina. El ei ius naven de nus, naven dils ses, naven de sia patria. Naven de quei di, naven de gliez mument, naven dils onns de scola. Naven dils 15 de fevrer entochen ils 15 de matg.

Denton, tenor isonza salvein nus bugen en numerus cass il **da**, che stat persei. Quei daventa oravon en nums locals: El vegn neu da Schlans. El vegn giu da Breil. El vegn si da Danis. El vegn neuagiu da Salvons. Il tren parta allas 5 naven da Glion. — Quei daventa plinavon savens en versiuns cuortas, pulpidas: Paun giu da tschiel, dar giu da tetg, dar vi da mauls, prender si da plaun. Naven da cheu, naven da leu, naven da lu.

2) En ils sura exempels stattan quels adverbs, sco igl ei pli usitau, dapertut **avon** il substantiv (u in auter plaid). Cura che quels adverbs vegnan **suent**er il substantiv, duvrein nus adina **da**.

Exempels: Ir dalla glatscha giu. El ei ruclaus dalla plaunca giuadora. La muntanera vegn dallas pradas oragiu. Ils aunghels mavan dalla scala sidengiu. Quei che vegn dagl esch en, sa ir dagl esch ora. Da cheu naven, dacheudenvi, da leu naven, da leudenvi, da lu naven, dalurenneu, dad oz naven, dad oz envi.

Explicaziun. Sche nus cuntraponin ils dus exempels: La tiba resuna giu dellas pradas. E: La muntanera vegn dallas pradas oragiu — vesein nus: Egl emprem exempel ei il moviment dalla bial'entschatta indicaus avunda cun «giu», ed igl ei sufficient de far suandar nies lev «de». Mo el secund exempel duei il moviment vegnir indicaus dalla bial'entschatta cun nies ferm «da», essend che «oragiu» vegn pér ella cua.

Regla per la scola: Ils adverbs: vi, neu, si, giu, en, ora, naven etc. damondan per regla «de». — Els damondan «da», cura che quels adverbs vegnan suenter il substantiv.

3) En las sequentas e semegliontas versiuns proponin nus **de**: De tgi has ti empriu tudestg? Dil scolast, della scolasta. De tgi has ti retschert, de tgi has ti obteniu quei biemaun? Dil padrin, della madretscha. Jeu hai udiu de tiu scolast, che ti emprendies bein. Jeu hai intervegniu della suprastanza, che la caussa seigi regulada. El ha priu, el ha engulau de siu patrun 20 fr. Tgei damondas ti de

mei? Tgei pretendas ti ded el? Quei hai jeu artau dils perdavons. Contonscher il salit dil Segner. Quei import havein nus priu dil capital. Nus havein raccoltau bia fretg dils praus casa.

V Survesta dil diever dil „de“

Nus duvrein **de**:

1) Generalmein per exprimer il genitiv (attribut u object): Crappa de Rein, nus seregurdein dils babuns.

2) Ella construcziun scursanida: La mumma ha dau camond alla Cristgina de vegnir spertamein a casa. Nus vein ina seit de laguoter la mar. Quei ei bizochels de far tgaubrochels per tuchegiar. Ded esser staus sin post, fuss el vegnius mistral.

3) El senn de « sco »: Quei ei fatg ded um (sco in um). Quei ei fatg de scroccanaglia. El fa ded asen. Quei rom sa survir de fest (fa il survetsch de fest). Sefar de parents. Sefar de grond. El mira de brut, el mira de quei malizius. Cantar de tgiet. Cantar de cuminonza. Viver de cuminonza. Ti astgas buca far aschizun de garmadi.

4) El senn de « concernent, arisguard »: Esser fermes de natira, esser pigns de statura, esser gronds de character. Esser grischuns de num e de pum. Esser tschocs de naschientscha. Esser sauns

de tgierp e de spért. Ils aunghels pertgiran nus de tgierp e ded olma. El ei scrinari de professiun.

5) En las sequentas e semegliontas fuormas: Pli-dar dils temps vargai (sur dils temps vargai). Tractar de damondas socialas. Ver endamen de caussas dil tenercasa. — Medemamein en tetels: Della cardientscha. Dils condaments.

6) En las sequentas e semegliontas fuormas, che rispundan alla damonda: de tgei? Il latg suera de cucu. Ei tila de lien. Quei uaul buglia de salvischinas. Viver de pulenta. El ei nudaus de bizochels. Luvrar dil mistregn. Dar dil manzeser ad enzatgi.

7) En las sequentas e semegliontas fuormas: Sevestgir de fiastas. Tuccar de stizzar, de messa, digl evangeli, digl alzar si, de fatg, de viaspras, de rusari, d'Ave Maria. Tuccar de stuornas. Tuccar de miezdi.

8) En las expressiuns: Il marcau de Cuera, il vitg de Nueinas, igl uclaun de Soliva, il lag de Tuma. Jeu sun de Tumeagl. Nua eis ti de casa? Eis ti dil Plaun, della Tumliasca, de Schons, de Surmir, de Lumnezia, della Foppa u della Cadi? Jeu stun de plaid. Esser de messa, esser de priedi, esser de buna veglia, esser de buna peda.

9) En las expressiuns (cun senn partitiv): De quella glied, de tuttas uisas caussas, igl ei stau de biars. Far dil bien. Dar de sia abundonza. Fai almosna de tia rauba. Has ti bia, dai bia; has ti pauc,

dai era bugen de quei pauc. Pren de quei che jeu sai dar. Magliar dil siu. Nus vein 5 de bien, vus veis 5 de schliet. Nus vein 5 de pli che vus, vus veis 5 de meins che nus. L'in crescha, l'auter vegn dil meins. Tgei dat ei de bien? Tgei dat ei de niev? Enzatgei de cauld, bia dil bien, nuot dil schliet. Midar de num, midar nuot de num. Rischlar de gries, rischlar de manedel.

10) En las expressiuns: Far de saver, far de pegliar; igl ei d'impurtonza, igl ei de donn, igl ei de gudogn, igl ei de smarvegliar, igl ei de rir de sluppar, igl ei de sluppar dil rir.

11) En las expressiuns cun il senn de *dependere* e *derivare*: *Depender* de negin. Igl ei buca bien, cu ins sto *dependere* dils auters. Nus lein esser *mar-schei* de negin. Nus lein buc esser *dependents* dell'aura. *Derivar* dil latin. Tuttas auas *derivan* della mar. Esser *derivonts* dils vegls Romans. Nossa vacca steila ei era *derivonta* de quell'era. Nus essan *oriunds* de Flem.

12) *Suenter* in *substantiv*: *Prender* cumiau dils de casa. *Prender* cumiau de quest mund. *Prender* cussegl dils vegls. Far *abstracziun* d'ina caussa (*abstrahar* d'ina caussa). *Prender* malpuccau dil pievel.

13) En las sequentas e semegliontas expressiuns, cun il senn dil *naven*: *Fugir* digl inimitg, *untgir* della via, *stulir* de quest mund, *svanir* della *sur-fatscha* della tiara, *exstirpar* dil pievel, *mitschar* dil

prighel, defender digl inimitg, spindrar della mort, liberar dil sgurdin, esser libers de grevezas, privar enzatgi de ses dretgs, relaschar digl uffeci, sclauder dell' ierta, dispensar della scola, ceder de sias pre-tensiuns, desister de ses plans, sortir della societad.

14) En las sequentas e semegliontas expressiuns: Ina fontauna nescha dil grep (ord il grep). Ei resulta dils fatgs, che la caussa ei en uorden. De tei o Betlehem, vegn a proceder il menader che dei seger Israel. Farao ei sedestadaus ded in grev siemi. Dacheudenvi dein els ruassar dellas fadigias.

15) En las sequentas e semegliontas expressiuns cun il senn: de tgi, de tgei? De tgi has ti empriu latin? Digl augsegner. Jeu prendel lecziuns digl augsegner. De tgi has ti quei capi? Della madretscha. Jeu hai intervegniu dils tes de tiu avanzament. Accepta quei biemaun de tiu padrín. Ils Babilones dumandavan canzuns dils Israelits. Nus havein excerptau dil cudisch varga 500 plaids. Nus havein raccoltau massa puma de nies curtgin.

16) Nus lein aunc far endamen, che in grond diember de verbs ed adjectivs damondan in complement (object) el genitiv, pia «de»: Perschuer d'ina caussa, dubitar d'ina caussa, profiter d'ina caussa, selegrar d'ina caussa, secontristar d'ina caussa, sepertgitar d'ina caussa, engraziar dils benefecis retscharts, esser pertscharts d'ina caussa, nus essan leds de tia arrivada, nus essan loschs de tiu bien success, nus essan cuntents de tiu attestat.

VI Survesta dil diever dil „da“

Nus duvrein **da**:

1) Ella construcziun passiva: Il scolar vegn ludaus dal scolast.

2) Per formar adverbials dil liug, dil temps e della mod'e maniera: Da quella vart, da Pastgas, da bugen.

3) Per exprimer in «danunder, d'apart»: Vegnir da Cuera. Separar las nuorsas dals tschuts.

* * *

Per concluder repetin nus: Duvrar „**da**“ en quests paucs cass defini, ed en tuts ils auters cass duvrar „**de**“. — Quei che pertegn la **pronunzia**, savein nus, che nies pievel fa ella pronunzia strusch differenza denter «de» e «da», mo drova in sun che stat enamiez denter «e» ed «a», in sun che la scienza filologica indichescha cun in «e» sutsu. — Dil reminent, possi il temps prest esser neutier che nus savein dir: Las damondas d'ortografia e grammatica ein caussas che secapeschan senz' auter. Nies anim grond seigi impundius al concept de bien coc e de fuorma plascheivla.